

Colecția *Clujul din cuvinte*
este coordonată de Irina Petras

© Asociația „VECHIUL CLUJ”
www.facebook.com/VechiulCluj/
asociația.vechiul.cluj@gmail.com, www.vechiulcluj.ro,
tel. +40-745-702887

Editura ȘCOALA ARDELEANĂ
Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48
Redacția: tel 0364-117.252; 0728.084.801
e-mail: office@scoalaardeleana.cluj.ro,
redactie@scoalaardeleana.cluj.ro
Difuzare: tel/fax 0364-117.246; 0728.084.803
e-mail: difuzare@scoalaardeleana.cluj.ro, esadifuzare@gmail.com
www.scoalaardeleana.cluj.ro

Descrierea CIP este disponibilă la Biblioteca Națională a României
ISBN 978-606-797-050-0 (general)
ISBN 978-606-797-348-8 (vol. III)

Foto: Szabó Tamás; Biblioteca Județeană „Octavian Goga” – Catalog on-line: Imagini din Clujul vechi; www.hung-art.hu; Wikipedia Commons; Vlad Sebastian Rusu – *Evoluția urbanistică a Clujului interbelic*. Cluj-Napoca, 2015; Șt. Pascu, V. Marica, *Clujul Medieval*. București, 1969; După *Un secol și jumătate de activitate muzeală la Cluj (1859-2009)*. *Catalog aniversar*. Coord. O. Muntean și C. Ciongradi. Cluj-Napoca, 2009; T. Sălăgean, M. Mihály, *Cluj „orașul comoară” al Transilvaniei/Cluj “The Treasure-city” of Transylvania*. Cluj-Napoca, 2007; Ferenc Veress, 1859; A. L. Spânu, *Clujul în imagini istorice. De la Georg Hoefnagel la Ludwig Rohbock, în Cluj-Kolozsvár-Klausenburg. Studii de istorie urbană*. Cluj-Napoca, 2018

Editor: Vasile George Dâncu

ASOCIAȚIA „VECHIUL CLUJ” ASSOCIATION **Re-descoperim Clujul**

III

După „Napoca”... **Castrum Clus – Klausenburg –
Kolozsvár – Kloiznburg – Cluj**... înainte
de „Cluj-Napoca”

Un ghid cultural-istoric al „orașului-comoară al Transilvaniei”

de

Cosmin Cătălin Rusu

traducere de

Teodora-Maria Sas și Simona-Cornelia Nicoară

Re-discovering Cluj

III

“After Napoca”... **Castrum Clus – Klausenburg –
Kolozsvár – Kloiznburg – Cluj**... before
“Cluj-Napoca”

A Cultural-Historical Guide of “Transylvania’s Treasure City”

by

Cosmin Cătălin Rusu

translated by

Teodora-Maria Sas and Simona-Cornelia Nicoară

Cluj-Napoca, 2018

Începuturile / 10

Claudiopolis, Coloswar vulgo Clavensburg...
Transilvaniae civitas primaria / 52

Epoca imperială / 90

La Belle Époque / 134

Clujul interbelic / 170

Provocările vieții cotidiene / 198

Încheiere / 252

Bibliografie selectivă / 254

Preface by Tudor Sălăgean / 9

The beginnings / 11

Claudiopolis, Coloswar vulgo Clavensburg...
Transilvaniae civitas primaria / 53

The Imperial Age / 91

La Belle Époque / 135

The Interwar Cluj / 171

Challenges of everyday life / 199

Closing remarks / 253

Selected References / 254

Amplasamentul unde se vor dezvolta nucleele de locuire care au stat la baza viitoarei așezări a Clujului a fost unul dintre cele mai favorabile din punct de vedere al asigurării condițiilor de viață pentru comunitățile umane din Transilvania. Acesta se află pe terasele Someșului Mic, în zona de contact dintre Munții Apuseni, Podișul Someșan și Câmpia Transilvaniei. Zona depresionară unde, în timp, se va stabili vatra așezării (situată la cca. 370 de m față de nivelul mării) era înconjurată de diferențe de nivel (Dealul Cetățuii – 421 m; Dealul Hoia – 500 m; Dealul Feleacului – 756 m și Dealul Lombului – 684 m), rezultând un ambient de locuire protejat natural și, la nevoie, ușor de apărat și/sau fortificat artificial. Suplimentar, zona se (va) afla la intersecția mai multor căi de comunicație și comerciale, dezvoltate de-a lungul timpului, spre Turda, Alba Iulia și Sibiu, iar de acolo mai departe spre Țara Românească; spre Dej și Bistrița, și de aici spre Moldova și, nu în ultimul rând, spre Oradea ori Zalău, și de aici spre Ungaria și mai departe spre Europa Centrală.

Perimetrul ori vecinătatea imediată a actualului oraș au documentat urme de cultură materială încă din preistorie (epoca paleolitică și neolitică). Existența aici a unei așezări dacice (*Napuca*), sugerată de către izvoarele antice, nu a fost deocamdată confirmată de către cercetările de teren. Certitudinea funcționării unei așezări structurate, cu o existență de lungă durată, va veni în succesiunea victoriilor armatelor romane asupra dacilor, odată cu întemeierea provinciei romane Dacia. În intervalul sec. II-III, aici va funcționa o așezare romană care, în timp, se va dezvolta, parcurgând toate treptele de consacrare urbanistică specifice epocii. Întemeiată probabil ca *vicus* (sat), aceasta va deveni *municipium* (oraș) și, în final, *colonia* (cel mai înalt statut pe care putea să îl obțină o așezare urbană în Imperiul Roman). În zonele din vecinătatea *Napocii* au fost identificate ferme ale cetățenilor romani (*villae rusticae*), specifice tuturor perimetrelor periurbane ale lumii romane.

The beginnings

The site where the settlement cores lying at the basis of the future settlement of Cluj were going to be developed, was one of the most favourable concerning the securement of the living conditions for the human communities in Transylvania. This is located on the Small Someș terraces, in the contact area between the Apuseni Mountains, the Someșan Plateau and the Transylvanian Plain. The depression area where the hearth of the settlement would be established in time (located approx. 370 m as compared to the sea level) was surrounded by level differences (the Citadel Hill – 421 m; the Hoia Hill – 500 m; the Feleac Hill – 756 m and the Lomb Hill – 684 m), resulting into a naturally protected living environment, and in need, an easy to protect and/or artificially fortified one. In addition, the area was (would be) at the intersection of several communication and commercial routes, developed throughout time, to Turda, Alba Iulia and Sibiu, and from there further on to Wallachia; to Dej and Bistrița, and from here to Moldavia and last but not least, to Oradea or Zalău, and from here further on to Hungary and Central Europe.

The perimeter or the immediate vicinity of the current city has documented traces of material culture even since prehistory (the Paleolithic and Neolithic ages). The existence here of a Dacian settlement (*Napuca*), suggested by the ancient sources, has not yet been confirmed by the field research. The certainty of the functioning of a long-existence structured settlement would follow the victories of the Roman armies over the Dacians, along with the founding of the Roman province of Dacia. During the 2nd and the 3rd centuries, a Roman settlement would function and develop here in time, covering all the stages of an urban establishment specific to that age. Probably built as a *vicus* (village), this would become a *municipium* (town) and, finally, a *colonia* (the highest status reached by an urban settlement within the Roman Empire). Farms of the Roman citizens (*villae rusticae*) had been identified in the vicinity of *Napoca*, which were specific to all the peri-urban perimeters of the Roman world.

Amplasată pe malul sudic al Someșului, Napoca romană are astăzi limitele vag identificate. Cele de nord și vest sunt recunoscute, fiind cel mai probabil preluate și integrate de către fortificațiile medievale ulterioare, în timp ce traseele celor de sud și est sunt doar presupuse. Se estimează că așezarea a avut o suprafață de cca. 32,5 ha (probabil cu dimensiunile de 650 x 500 m). În conformitate cu măturile arheologice, planimetria și amenajarea sa edilitar-urbanistică a fost una riguroasă, specifică orașelor romane. Informațiile recuperate nu permit însă identificarea foarte clară a zidurilor orașului roman și a relației lor cu cele ale curtinelor medievale, respectiv în ce măsură vechea așezare a fost deranjată de către căutători de comori ori de amenajările locuirilor succesive din perioada de până în preajma anului 1000. La fel, se cunoaște foarte puțin din procentul, respectiv modul de refolosire în diferitele etape de funcționare ale noii/-lor așezări ale Clujului a tramei stradale romane și/sau a materialelor de construcție spoliade de la edificiile de sec. II-III. Ulterior retragerii administrației romane din Dacia (între 271 și 275), pentru un interval de aproximativ 800 de ani, informațiile cu privire la teritoriul și zonele limitrofe ale vechiului oraș roman sunt unele lapidare. Alături de urme sporadice de locuire autohtonă, această perioadă este marcată de prezența, cel mai adesea efemeră, a unor populații migratoare – germanice, slave și maghiare. Pentru sec. V este atestată existența unor morminte germanice (gepide ori ostrogote?) la Apahida și Someșeni. În intervalul sec. V-VI, în zona localității Florești, pe terasele malului stâng al Someșului funcționa o așezare a populației autohtone, în timp ce pe malul drept al râului este documentată o necropolă gepidă. Morminte aparținând aceleiași populații germanice, datate în sec. VI, au fost găsite și în zona satelor Someșeni și Cordoș. În sec. VIII-IX, pe teritoriul localității Someșeni a fost descoperită o necropolă tumulară cu morminte de incinerare de factură slavă. Odată cu mijlocul, respectiv a doua jumătate a sec. X, în diferite puncte de pe teritoriul actual al orașului au fost identificate morminte maghiare timpurii, printre care și unele de războinici, însoțite de schelete de cai (în diferite puncte din piața Unirii și de pe străzile M. Kogălniceanu, T. Moșoiu și N. Titulescu/C. Brâncuși).

Located on the southern bank of the Someș River, the Roman Napoca nowadays has vaguely identified limits. The northern and western ones are “known”, most probably being assumed and integrated by the later medieval fortifications, while the routes of the southern and eastern are only supposable. It is estimated that the settlement had a surface of approx. 32,5 ha (probably with the dimensions of 650 x 500 m). According to the archaeological testimonies, its planimetry and urban planning had been rigorous and specific to the Roman towns. The recovered information does not allow for a very clear identification of the Roman town walls and of their connection to the medieval curtain walls, namely to what extent the old settlement had been disturbed by the treasure hunters or by the development of the successive settlements from the period until around year 1000. Similarly, very little is known from the percentage, namely the method of reusing the Roman street network and/or of the construction materials despoiled from the 2nd and 3rd century edifices, during the different functioning stages of the new settlement/s of Cluj.

Subsequently to the withdrawal of the Roman administration from Dacia (between 271 and 275), for a period of approximately 800 years, the information concerning the territory and the border areas of the old Roman town is lapidary. Along with sporadic traces of native settlement, this period was marked by the most often ephemeral presence of some migratory populations – Germanic, Slavic and Hungarian. The 5th century attests the existence of some Germanic tombs (Gepid or Ostrogoth?) in Apahida and Someșeni. During the 5th and 6th centuries, in the area of the Florești locality, a settlement of the native population was functioning on the terraces of the left bank of the Someș River, while a Gepid necropolis was attested on the right bank of the same river. Tombs belonging to the same Germanic population, dating back to the 6th century, had also been discovered in the area of the Someșeni and Cordoș villages. During the 8th-9th centuries, a tumular necropolis with Slavic incineration tombs was discovered on the territory of the Someșeni locality. Beginning with the middle,

Ultimele două secole ale mileniului I și primul veac al celui deal doilea vor reprezenta prima etapă a delimitării elementelor culturale ale peisajului (multi)etnic al noii așezări, Clujul de mai târziu. Nucleele de locuire medievală timpurie ale Clujului se vor forma de la început având această marcă istorică specifică – plurietnică și multiculturală. Vor coexista aici, o populație româno-slavă (a cărei prezență este certificată prin numeroasele toponime slave purtate de așezările din zonă: Luna, Mera, Tureni, Dezmir, Sălcea, Sopor, Gârbău, Viștea etc.), grupuri de populație maghiară și, foarte probabil, pecenegă și elemente de populație germanică – colonizate într-o etapă ulterioară de către regalitatea maghiară. Clujul se va forma ca așezare la intersecția vechiului drum roman, care venea de la *Potaissa* (Turda) și mergea spre *Porolissum* (Moigrad) – probabil încă folosit în această perioadă, cu una dintre rutele noului „Drum al sării”, utilizat în epocă de către regalitatea maghiară pentru a facilita transportul prețioasei resurse dinspre Transilvania, prin Oradea, spre zona Câmpiei Panoniei, devenită noul centru de putere al maghiarilor.

Pe parcursul veacurilor XI/XII-XIII în zonă se vor contura trei nucleu de locuire, toate în relație toponimică ori funcțională cu viitoarea așezare a Clujului. Alături de exploatarea miniere de sare de la Turda, Sic sau Dej, centrul minier de la Cojocna (numit *Kolozs* sau alternativ *Kolozsakna* în lb. maghiară, respectiv *Klosmarkt* sau *Salzburg/Salzgrub* în lb. germană) se afla la cca. 26 km spre est de amplasamentul vechii cetăți a Clujului (*castrum Clus*) – ridicată în perimetrul ruinelor fostului oraș roman și utilizată ca reședință a comitatului maghiar cu același nume și Abația Benedictină de la Cluj-Mănăstur (*monasterium de Clus*) – aflată la aproape 3 km spre vest de cetate, pe amplasamentul unei vechi așezări fortificate de pământ și lemn.

Pe teritoriul propriu-zis al Clujului de mai târziu se vor dezvolta de asemenea trei centre principale de locuire: a) așezarea fortificată, satul arpadian și Abația Benedictină de la (Cluj-)Mănăstur; b) vechea cetate comitatensă, respectiv așezarea și cimitirul asociate acesteia și c) satul arpadian și biserica Sf. Petru.

namely the second half of the 10th century, early Hungarian tombs, among which some of warriors', accompanied by horses skeletons (in different points on the Union Square and on the M. Kogălniceanu, T. Moșoiu and N. Titulescu/C. Brâncuși streets) were identified in different points on the current city territory. The last two centuries of first millenium and the first century of the second millenium would represent the first delimitation stage of the cultural elements of the (multi-) ethnic landscape of the new settlement, the later Cluj. The early medieval settlement cores of Cluj would be formed, from the beginning, having this specific historical landmark – multi-ethnic and multicultural. A Romanian-Slavic population (whose presence is attested by the numerous Slavic toponyms born by the nearby settlements: Luna, Mera, Tureni, Dezmir, Sălcea, Sopor, Gârbău, Viștea, etc.), groups of Hungarian and, most probably, Pecheneg population, as well as elements of Germanic population – later colonized by the Hungarian royalty, would all coexist here.

Cluj would be formed as a settlement at the intersection of the old Roman road, which was coming from *Potaissa* (Turda) and was going to *Porolissum* (Moigrad) – probably still used during this period, with one of the routes of the new “Salt Road”, used at that time by the Hungarian royalty in order to facilitate the transportation of this precious resource from Transylvania, through Oradea, to the Pannonian Plain area, which had become the Hungarians' new power centre.

During the 11th/12th-13th centuries, three habitation cores would take shape in the area, all being in toponymic or functional connection with the future settlement of Cluj. Along with the salt minings in Turda, Sic or Dej, the mining centre in Cojocna (named *Kolozs* or, alternatively, *Kolozsakna* in Hungarian, respectively *Klosmarkt* or *Salzburg/Salzgrub* in German) was located at about 26 km towards the East of the settlement of the old Cluj citadel (*castrum Clus*) – built in the perimeter of the ruins of the former Roman town and used as a residence of the Hungarian county bearing the same name and the Benedictine Abbey from Cluj-Mănăstur (*monasterium de Clus*) – located almost 3 km to the West of the citadel, on the site of an old fortified settlement made of earth and wood.

Vedere aeriană dinspre vest a fortificației și a fostei Abații Benedictine de la Cluj-Mănăștur
West aerial view of the fortification and former Cluj-Mănăștur Benedictine Abbey

Așezarea fortificată de la Cluj-Mănăștur – prima cetate medievală a Clujului, a fost ridicată pe un promontoriu de pe malul drept al Someșului, din pământ și lemn, având o formă relativ elipsoidală (cu dimensiuni de 215 x 95 m). Aceasta a avut trei faze certe de construcție, cea mai veche datând de la finalul sec. IX, respectiv prima jumătate a sec. X. Faza a doua a valului (cu palisadă din lemn), databilă în sec. X-XI, este distrusă de invazia pecenegă din anul 1068. Ulterior este amenajat un nou val de apărare, cu o înălțime de cca. 13 m, realizat pe o structură din casete de lemn așezate în

miezul valului și umplute cu pământ, exteriorul fiind îmblănit cu bârne. În interiorul acesteia au funcționat bordeie și cuptoare, abandonate cândva spre finalul sec. XI, relativ concomitent cu începuturile unui cimitir, amenajat în relație cu noul așezământ benedictin inaugurat aici la cumpăna secolelor XI-XII. Structura fortificată a fost o fundație medievală nouă, care – după toate probabilitățile – a servit pentru o perioadă drept cetate (castru) de comitat a regalității maghiare arpadiene. La estul, sudul și vestul incintei au fost identificate arheologic urmele unei așezări, datate în intervalul larg al sec. IX-XIV și un cimitir din sec. XIV-XV.

În a doua jumătate a sec. XI, probabil în perioada regelui Bela I (1060-63), aici este fondată Abația Benedictină de la Cluj-Mănăștur, închinată Sf. Fecioare Maria. Benedictinii prezenți aici vor stăpâni un sat – (Cluj)-Mănăștur, altul decât satul Cluj, iar abația se va mândri cu vechimea mai mare a acestuia în raport cu așezarea Clujului. Satul abației,

Three main habitation cores were also going to be edified on the later territory of Cluj: a) the fortified settlement, the Arpadian village and the Benedictine Abbey from (Cluj) Mănăștur; b) the old comitatens citadel, namely the settlement and the cemetery related to it and c) the Arpadian village and the St. Peter's Church.

The fortified settlement in Cluj-Mănăștur – the first medieval citadel of Cluj, was built on a promontory of the right bank of the Someș River, of earth and wood, having a relatively ellipsoidal shape (with dimensions of 215 x 95 m). This had three certain stages of construction, the oldest dating back to the end of the 9th century, namely the first half of the 10th century. The second stage of the wave (with wooden palisade), dating back to the 10th-11th centuries, was destroyed by the Pecheneg invasion in 1068. Afterwards, a new defense wave approx. 13 m high, was built and developed on a structure of wooden boxes located in the core of the wave and filled up with earth, the exterior being covered with girders. Cottages and kilns functioned inside of it, which were abandoned sometime towards the end of the 11th century, relatively concomitantly with the beginnings of a cemetery, decorated in connection with the new Benedictine settlement inaugurated here at the turn of the 11th-12th centuries. The fortified structure was a new medieval foundation, which – very probably – had served for a while as a county citadel (castrum) of the Hungarian Arpadian royalty. Traces of a settlement had been archaeologically identified in the East, the South and the West of the site, dating back to the wide span of the 9th – 14th centuries, and also a cemetery dating back to the 14th-15th centuries.

In the second half of the 11th century, probably during the reign of King Béla I (1060-63), the Benedictine Abbey from Cluj-Mănăștur, dedicated to the Blessed Virgin Mary, was founded here. The Benedictines present here would own a village – (Cluj)-Mănăștur, other than the village of Cluj, and the abbey would pride itself of an older age of this town, as compared to the settlement of Cluj. The abbey village, which probably existed ever since the period of functioning of the fortification, was located somewhere in its immediate neighborhood. The social and cultural role of the Benedictine settlement would be an essential one for the history of the medieval Transylvania. Around 1288,

care a existat probabil încă din perioada de funcționare a fortificației, s-a aflat undeva în imediata sa vecinătate. Rotundul parțial circular al așezământului benedictin va fi unul primordial pentru istoria Transilvaniei medievale. În jurul lui 1288 abația devenea loc de adevărită, respectiv unul dintre principalele autorități emitente de documente oficiale ale provinciei. Primul document cunoscut redactat aici datează din 1308. Ansamblul monastic va avea în centru o rotundă hexalobată, datată la finalul sec. XII, identificată arheologic și conservată sub pământ. Structura fortificată a complexului mănăstirii va fi dezafectată în 1466 ca urmare a hotărârii lui Matia Corvin, deoarece autoritatea eclesiastică de aici sprijinise revolta nobiliară împotriva regalității (1466-67). Probabil în intervalul 1470-1508 aici a fost amenajată o biserică-sală gotică, eventual cu două turnuri pe fațada de vest, din care astăzi se mai păstrează doar corul.

În legătură cu existența primei cetăți medievale de pe amplasamentul vechii Napoci există mai multe teorii. S-a vorbit, insuficient argumentat însă, despre posibilitatea funcționării aici a unei fortificații cu șanț și palisadă, amenajată în colțul de nord-vest al orașului roman, încă de la începutul sec. X. În mod indirect mențiunea de la 1173 (sau 1177) a primului comite *Thomas Comes Clusiensis* – și implicit a unui comitat al Clujului – presupune existența, respectiv nevoia de identificare a unei cetăți-reședință pentru acesta (amenajată eventual pe același amplasament din perimetrul vechii așezări romane), alta decât cea de la Cluj-Mănăștur, deja ocupată de către Abația Benedictină. Din 1213 datează prima atestare documentară a cetății Cluj – *Castrum Clus*. Etimologia acestui nume este una care a generat numeroase ipoteze de lucru și interpretări. Originea sa trebuie pusă probabil în legătură cu termenul *clausa/clusa* (lb. lat.), însemnând loc închis, înconjurat de munți, dar și întăritură. Alte teorii propun variantele *clusa* (lb. magh.) = loc de vamă; *Klause/Kluse* (lb. germ.) = vale îngustă, trecătoare; *kluč* (lb. slav.) = izvor, cheie sau chiar antroponimul *Nicolaus/Miklus/Klus/Clus*, un ipotetic prim comite local. O ipoteză fantezistă propusă și vehiculată de

the abbey was becoming a place of acknowledgment, namely one of the main issuing authorities of the province's official documents. The first known document issued here dates back to 1308. The monastic ensemble would have a hexalobate rotunda at its centre, dating back to the end of the 12th century and being archaeologically identified and preserved in the underground. The fortified structure of the monastery complex would be disaffected in 1466 as a consequence of Matthias Corvinus's decision, since the ecclesiastical authority from here had supported the nobiliary rebellion against the royalty (1466-67). A Gothic church-room was probably built here between 1470 and 1508, eventually bearing two towers on the western façade, of which nowadays can only be seen the loft.

Vedere panoramică dinspre nord-vest a fortificațiilor medievale ale orașului Cluj. Fotografie după o gravură de la începutul sec. XIX
North-West panoramic view of the Medieval fortification of Cluj.
Photo of an early 19th century engraving

There are several theories connected with the existence of the first medieval citadel on the site of the old Napoca. There have been insufficiently argued discussions on the possibility of functioning here of a fortification with ditch and palisade, built in the North-western corner of the Roman town, ever since the beginning of the 10th century. Indirectly, the reference from 1173 (or 1177) of